

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Laura Möller Andréewitch

Den grofkorniga könsdriftens afloppskanal

En studie av införandet av reglementerad prostitution i Stockholm 1859

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet

15 högskolepoäng

Handledare: Elsa Trolle Önnerfors

Termin: VT24

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
1 INLEDNING	5
1.1 Bakgrund	5
1.2 Syfte och frågeställningar	5
1.3 Avgränsningar	6
1.4 Begreppsförklaringar	6
1.4.1 Prostitution	6
1.4.2 Reglementering	7
1.4.3 Veneriska sjukdomar	7
1.4.4 Överståthållarämbete	7
1.5 Metod	7
1.6 Perspektiv	8
1.7 Teori	9
1.8 Material	9
1.9 Forskningsläge	10
1.10 Disposition	10
2 HISTORISK KONTEXT	12
2.1 1800-talets Stockholm	12
2.2 Sexualmoralen och könssjukdomarna	12
3 ÅTGÄRDER	15
3.1 Tidigt 1800-tal	15
3.2 1859 års Stockholmsreglemente	16
3.3 1875 års Stockholmsreglemente	18
3.4 Besiktningarna	20
3.5 Andra besiktningsskyldiga	20
4 BAKOMLIGGANDE MOTIV	22
4.1 Folkhälsan och läkarnas auktoritet	22
4.2 Den manliga driften och dess faror	23
4.3 Familjen, äktenskapet och de ärbara kvinnorna	24

4.4	Sedlighet och moral.....	25
5	ANALYS OCH SLUTSATS	27
5.1	Inledning	27
5.2	Analys	27
5.2.1	Hälsa.....	27
5.2.2	Prostitution som samhällsfunktion.....	28
5.2.3	Rätt sorts kvinnor	29
5.2.4	Offentlig anständighet.....	29
5.3	Slutsats	30
	KÄLLFÖRTECKNING.....	32

Summary

This essay aims to examine the motives behind the introduction of regulated prostitution in Stockholm in 1859. Furthermore, the paper aims to answer the question of what interests the legislator wanted to protect through the regulations. The legal historical method is used, and a gender perspective is applied in the analysis.

The subject of the investigation is the city of Stockholm during the 19th century. This was a time when the city underwent major changes. Women's legal status slowly improved as they gained greater opportunities to participate in public life and become economically independent. However, women's wages were significantly lower than men's and some women turned to prostitution to support themselves.

Venereal diseases were a growing problem in Sweden. Syphilis posed the greatest danger, and it was clear that measures needed to be taken. Regulations were introduced to exercise supervision over people who were thought to constitute a particularly high risk of spreading infection. Special regulations for the city's female prostitutes came into force. The rules required women to register at the city's prostitution bureau to be kept under surveillance and to undergo regular gynecological examinations. In addition, there was a long list of rules describing how women were allowed to behave in public. The rules stated, among other things, which parts of the city they were forbidden to visit and how they could dress. The system was called regulated prostitution. Breaking the rules could lead to sentencing to forced labor.

Among the proponents of regulation were several physicians who argued that prostitution was the main cause of the rapid spread of venereal diseases in the city. Critics of the regulation argued that the regulation system was degrading, and that the social stigma surrounding registered women made it difficult for them to leave prostitution.

Protecting public health was the most distinct motive behind the regulation. Furthermore, the legislator did not want the prostituted women to be seen in

the streets. There was a strong belief that prostitution could not be abolished. However, there was a desire to protect public decency by restricting the freedom of movement of prostitutes. Furthermore, so called honorable women were to be protected. The regulation system made it clearer which women were dishonorable and which were honorable. Furthermore, the prostituted women could be used to satisfy the intense male sex drive that could otherwise affect the honorable women. During the legislative process, the lawmakers did not discuss the prostituted women's need of protection.

Sammanfattning

Förevarande uppsats syftar till att undersöka motiven bakom den reglementerade prostitutionens införande i Stockholm 1859. Vidare ämnar uppsatsen att besvara frågan om vilka skyddsintressen som lagstiftaren ville skydda i och med föreskrifternas införande. Den rättshistoriska metoden tillämpas i utredningen. I analysen används även ett genusrättsligt perspektiv.

Uppsatsen gör ett nedslag i 1800-talets Stockholm, en tid då staden genomgick stora förändringar. Kvinnors rättsliga ställning förbättrades långsamt i takt med att de fick större möjlighet att ta plats i offentligheten och bli ekonomiskt självständiga. Samtidigt var kvinnors lön betydligt lägre än mäns och en del kvinnor vände sig till prostitution för att försörja sig.

Könssjukdomar var ett växande problem i Sverige. Syfilis utgjorde den största faran och det stod klart att åtgärder behövde vidtas. I ett försök att stävja smittan infördes föreskrifter som syftade till att utöva särskild uppsikt över personer som antogs utgöra en särskild stor risk i smitthänseende. Under seklets andra hälft skärptes reglerna och särskilda föreskrifter som gällde stadens prostituerade kvinnor trädde i kraft. Reglerna ålade kvinnor att skriva in sig på stadens Besiktningsbyrå för att kunna hållas under uppsikt och inställa sig till regelbundna gynekologiska undersökningar. Dessutom fanns en lång rad ordningsregler som reglerade hur kvinnorna fick uppföra sig i offentligheten. Reglerna angav bl.a. vilka gator de inte fick vistas på och hur de fick gå klädda. Systemet kallades för reglementering. Brott mot föreskrifterna kunde leda till tvångsarbete.

Bland reglementeringens förespråkare fanns flera läkare som argumenterade för att prostitutionen utgjorde den största orsaken till könssjukdomarnas snabba spridning i samhället. Kritiker till reglementeringen argumenterade för att föreskrifterna var kränkande och att den stämpel som kvinnorna fick genom inskrivningen gjorde det svårt för dem att ta sig ur prostitutionen.

Att värna om folkhälsan var det mest uppenbara motivet bakom regleringen. Vidare ville lagstiftaren inte att de prostituerade kvinnorna skulle synas för

mycket på stadens gator. Det fanns en övertygelse om att prostitutionen inte gick att utrota, men det fanns en vilja att skydda den offentliga anständigheten genom att begränsa de prostituerades rörelsefrihet. Vidare skulle ärbara kvinnor, en annan kategori kvinnor, skyddas. Dels skulle det bli tydligare vilka kvinnor som var fallna respektive ärbara, dels skulle de prostituerade kvinnorna ta hand om den manliga sexualdriften som i annat fall kunde drabba de ärbara kvinnorna. Under lagstiftningsprocessen förde lagstiftaren ingen diskussion om den prostituerade kvinnans behov av skydd.

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Prostitution sägs ha förekommit i alla tider och i alla samhällen.¹ Attityderna och moralen kring försäljning av sexuella tjänster har förändrats och skiljer sig åt mellan olika tidsperioder och platser. Som första land i världen kriminaliserade Sverige köp av sexuella tjänster år 1999. Till skillnad från tidigare åtgärder innebar förbudet att fokus riktades mot köparen och inte på säljaren.² Förevarande uppsats kommer att undersöka lagstiftningen som tillämpades på den heterosexuella prostitutionen under 1800-talet i Stockholm. När köns-sjukdomar blev alltmer utbredda i staden riktades uppmärksamheten mot de prostituerade kvinnorna som ansågs utgöra den främsta smittokällan. Detta var startskottet för den särskilda lagstiftning som avsåg att ta kontroll över smittspridningen. Åtgärderna bestod av föreskrifter som ålade prostituerade kvinnor att underställa sig regelbundna läkarundersökningar, s.k. besiktningar, samt att följa ett antal ordningsregler. Detta system kallades reglementerad prostitution.³

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att undersöka motiven bakom reglementeringssystemets införande i Stockholm 1859. Ambitionen med uppsatsen är att identifiera orsakerna till föreskrifternas utformning. Baserat på dessa slutsatser avser uppsatsen vidare undersöka vilka samhällsgrupper och intressen som lagstiftaren avsåg skydda genom reglementeringen.

Uppsatsen utgår från följande frågeställning:

- Vilka intressen och skyddsvärda grupper ville lagstiftaren säkra vid införandet av reglementeringssystemet i Stockholm 1859?

¹ SOU 1995:15 s. 41.

² SOU 2010:49 s. 13.

³ Se

1.3 Avgränsningar

Uppsatsen fokuserar på drivkrafterna bakom reglementeringens införande 1859 och de skyddsintressen som prioriterades. Geografiskt avgränsas undersökningen till Stockholm. Reglementerad prostitution förekom i flera länder i Europa under den aktuella tidsperioden och även i andra svenska städer. Stockholm var dock den stad i Sverige där prostitution var mest frekvent.⁴

Med anledning av uppsatsens begränsade utrymme undersöks huvudsakligen föreskrifterna från 1859 och 1875. Eftersom ambitionen är att studera bakomliggande orsaker till föreskrifterna tar uppsatsen avstamp vid 1800-talets början. Det praktiska genomförandet av reglementeringens föreskrifter beskrivs mindre ingående, detta med anledning av att syftet är att kartlägga de förhållanden som ledde till bestämmelsernas tillkomst. Hur systemet senare sattes i bruk och hur kvinnorna som omfattades av bestämmelserna efterlevde reglerna kommer inte ges något större utrymme. Någon statistik över sjukdomstalen innan och under reglementeringstiden undersöks inte. Systemets effektivitet behandlas inte heller eftersom det ligger utanför uppsatsens syfte.

1.4 Begreppsförklaringar

1.4.1 Prostitution

Enligt Nationalencyklopedin innebär prostitution att sexuella tjänster utbjuddes mot ersättning.⁵ Begreppet började användas i Sverige i slutet av 1800-talet, innan dess beskrevs prostitutionen med hjälp av andra uttryck.⁶ I källmaterialet används olika uttryck som alla innebär någon form av oacceptabelt sexuellt beteende. Kvinnor som ägnade sig åt tillfälliga sexuella förbindelser utanför äktenskapet alternativt mot ersättning kunde beskrivas som liderliga, lösaktiga, osedliga, fallna och skörlevande. Otukt användes också för att beskriva oacceptabelt sexuellt beteende. För att skapa variation kommer dessa begrepp användas synonymt i uppsatsen. De används med innebörden dagens

⁴ Svanström (2006) s. 77; Lundquist (1982) s. 39.

⁵ Nationalencyklopedin, prostitution.

⁶ Lennartsson (2001) s. 15.

definition av prostitution, nämligen ett sexuellt umgänge där ersättning är en förutsättning för den sexuella tjänsten. Uppsatsen behandlar heterosexuell prostitution och begreppet innefattar därför inte någon annan typ av prostitution.

1.4.2 Reglementering

Reglemente är ett ord som används för att beskriva en samling regler eller föreskrifter.⁷ Reglementerad prostitution eller reglementeringssystem kallas den konstruktion av regler och föreskrifter som användes för att kontrollera prostituerade kvinnor i syfte att hindra spridning av könssjukdomar.⁸

1.4.3 Veneriska sjukdomar

Venerisk är en äldre medicinsk term för sexuellt överförbar smitta.⁹ I uppsatsen används veneriska sjukdomar synonymt med könssjukdomar.

1.4.4 Överståthållarämbete

Stockholms högsta civila förvaltningsmyndighet kallades åren 1634–1967 för Överståthållarämbete. I landets övriga län hade motsvarande myndighet namnet länsstyrelse och högste chefen var landshövdingen. Överståthållarämbetet var den myndighet som utfärdade 1859 och 1875 års Stockholmsreglementen.¹⁰

1.5 Metod

Rättshistorisk metod tillämpas vid besvarandet av uppsatsens frågeställningar. För att förstå juridiken är det nödvändigt att känna till kontexten i vilken den producerats, vilket gör den historiska metoden användbar.¹¹ Rätten är påverkad av de rådande samhällsnormerna och rättsreglerna kan således

⁷ Nationalencyklopedin, reglemente.

⁸ Nationalencyklopedin, reglementerad prostitution.

⁹ Nationalencyklopedin, venerisk.

¹⁰ Nationalencyklopedin, överståthållarämbete.

¹¹ Sandgren (2018) s. 60.

berätta om den aktuella tidens moral och värderingar. Rättshistorikern Anthony Musson menar att det går att skilja på olika rättshistorikers forskning genom att undersöka om den utgår från rättsordningens interna utveckling eller de externa faktorer som påverkar juridiken. Genom att arbeta tvärvetenskapligt erbjuds en möjlighet att ifrågasätta och förklara rättskällorna med hjälp av andra perspektiv. Med denna metod kan en bredare förståelse för juridikens utveckling uppnås. Vid en rättshistorisk studie är användningen av källor från andra vetenskaper därmed fördelaktigt enligt Musson.¹² Jag använder den rättshistoriska metoden för att med hjälp av den historiska kontexten förstå och tolka hur de relevanta föreskrifterna togs fram.

1.6 Perspektiv

Frågeställningarna besvaras med hjälp av ett genusrättsvetenskapligt perspektiv. Genus motsvarar engelskans *gender* och är en benämning på det socialt konstruerade könet. Begreppet används för att skilja kulturellt genererade attribut hos män och kvinnor från biologiska sådana. Centralt för genusteori är övertygelsen om att det finns en dimension av kön som skapas av människan. Detta tar sig uttryck i föreställningar om vilka egenskaper, beteenden och roller som är manliga respektive kvinnliga.¹³ I förevarande uppsats samspelar juridik och historia och genusperspektivet kan tillämpas på båda dessa vetenskaper. Att tillämpa ett genusperspektiv på historien innebär bl.a. att studera könsrelationer som maktrelationer med utgångspunkt i att relationen mellan könen inte varit jämställd.¹⁴ Inom genusrättsvetenskap analyseras sambandet mellan kön och rätt. Utgångspunkten är att juridiken har betydelse för hur könsrelationer produceras och reproduceras i samhället.¹⁵ Jag använder mig av genusrättsvetenskapen för att undersöka hur normerna om manligt och kvinnligt påverkade hur lagstiftaren valde att ta sig an ett specifikt samhällsproblem.

¹² Musson (2018) s. 1.

¹³ Hirdman (1988) s. 7; Liinason (2008) s. 263.

¹⁴ Rydström, Tjeder (2021) s. 14.

¹⁵ Svensson, Genusrättsvetenskap och juridiska metoder. I Nääv & Zamboni (red.) *Juridisk metodlära*, s. 276.

1.7 Teori

Frågeställningen går ut på att undersöka vilka skyddsintressen och skyddsvärda grupper som lagstiftaren ville värna om vid införandet av reglementeringssystemet. Ett skyddsintresse är inom straffrättsteori det värde som lagstiftaren ämnar skydda vid införandet av ett straffbud. Skyddsintresset har således relevans vid tolkning och tillämpning av rättsregeln.¹⁶

1.8 Material

Materialet består främst av moderna verk som behandlar reglementeringssystemet i Sverige under 1800- och 1900-talet. Eftersom dessa författare dragit egna slutsatser har det varit viktigt att även studera primärkällor och texter som är skrivna under den relevanta tidsperioden. För att få en inblick i tidens diskussion om reglementeringen har jag studerat böcker från den aktuella tidsperioden som handlar om prostitution och könssjukdomar. Dessa är främst skrivna av dåtidens praktiserande läkare. Vid urvalet har jag tagit hänsyn till hur författarna själva stod i frågan och vilket perspektiv de hade på saken. Några delar av materialet presenteras nedan.

Edvard Welander (1830–1917) var läkare och professor i syfilidologi och har författat flera böcker om kampen mot veneriska sjukdomar. Welander har skrivit om de veneriska sjukdomarna från ett medicinskt perspektiv och hans åsikter om reglementeringen har också varit framträdande. Ekonomhistorikern Yvonne Svanström har skrivit två böcker om reglementeringen i Sverige. Hennes böcker är utgivna 2000 respektive 2006 och har en kritisk feministisk syn på reglementeringen. Den kommitté som tillsattes av regeringen 1903 för att ta fram en lagstiftning som skulle ersätta reglementeringen kallades reglementeringskommittén. De redovisade sin utredning 1910 i ett kommittébetänkande. I betänkandet förklaras den rättsliga och historiska bakgrunden vilket har varit betydelsefullt för att förstå sammanhanget.

Primärkällor i form av lagtext har också studerats. En utmaning har varit att tillgången till förarbeten varit begränsad då det mesta endast finns i fysiska

¹⁶ Asp, Jareborg, Ulväng (2013) s. 40.

arkiv. Dokument i form av skrivelser, förslag, resolutioner och myndighetsbeslut har visat sig vara svårtillgängligt och jag har därför ofta varit tvungen att förlita mig på sekundärkällor som återger innehållet i dessa.

1.9 Forskningsläge

Prostitution är ett flitigt behandlat ämne som ständigt är aktuellt eftersom det förekommer i alla världens länder och sägs ha gjort det i alla tider. Flera forskare har studerat den reglementerade prostitutionen i Stockholm under 1800- och 1900-talet. Historikern Tommie Lundquist publicerade sin avhandling *Den disciplinerade dubbelmoralen: studier i den reglementerade prostitutionens historia i Sverige 1859–1918* år 1982. Lundquist återger en detaljerad beskrivning av reglementeringstidens faser, från införande till avskaffande samt hur systemet praktiserades.

Yvonne Svanström är ekonomhistoriker och har forskat om reglementeringen ur ett feministiskt perspektiv. I avhandlingen *Policing public women – The Regulation of Prostitution in Stockholm 1812–1880* beskriver Svanström hur myndigheterna argumenterade vid införandet av reglementeringen. Vidare har historikern Hjördis Levin studerat den sexualpolitiska debatten ur ett historiskt perspektiv. Hennes bok *Testiklarnas herravälde – Sexualmoralens historia* publicerades 1986. Levin analyserar 1800- och 1900-talets ideologiska strid mellan feminister och sexualliberaler. Någon rättsvetenskaplig forskning om den reglementerade prostitutionen i Stockholm har inte gjorts men ämnet har varit föremål för flera rättsvetenskapliga uppsatser på juristprogrammet.

1.10 Disposition

I kapitel två ges en beskrivning av den historiska kontexten, levnadsförhållandena i Stockholm och de förändringar som staden genomgick under 1800-talet. Tidens sexualmoral beskrivs också, bl.a. utifrån gällande lagstiftning. I kapitel tre redovisas de rättsliga åtgärder som vidtogs i syfte att bekämpa könssjukdomarnas utbredning i Stockholm. Vilka motiv som låg bakom föreskrifterna diskuteras närmare i kapitel fyra. Uppsatsen avslutas med kapitel

fem som består av en analys där frågeställningen besvaras och sammanfattas i en slutsats.

2 Historisk kontext

2.1 1800-talets Stockholm

Under 1800-talet var könssjukdomarnas utbredning i Sverige framför allt påtaglig i större städer med utvecklad industri, handel och sjöfart.¹⁷ Ekonomin fick ett uppsving under senare delen av 1800-talet till följd av industrialiseringen. Nya arbetsmöjligheter uppstod och många flyttade till huvudstaden från landsbygden i hopp om ett bättre liv.¹⁸ Stockholms befolkning ökade snabbt. Besökare, sjömän och handelsmän reste in och ut från staden i olika ärenden och återvändande soldater tog med sig sjukdomar från utlandet.¹⁹ Dessutom resulterade urbaniseringen i en akut bostadsbrist och undermåligt byggda bostäder uppfördes i staden. Resultatet var trångboddhet och dålig hygien vilket var ideala förutsättningar för spridning av smittsamma sjukdomar.²⁰

2.2 Sexualmoralen och könssjukdomarna

1734 års lag kan betraktas som konservativ i förhållande till upplysningens liberala idéer, bl.a. vad gäller sexuallagstiftningen. Ogifta personer som hade sex med varandra begick brottet lönskaläge enligt 1734 års missgärningsbalk. Om en av dem var gift eller om båda var gifta (inte med varandra) gjorde de sig skyldiga till brotten enkelt hor respektive dubbelt hor. I och med 1864 års strafflag avkriminaliserades lönskaläge, medan horsbrott levde kvar till år 1937.²¹

Synen på sexualitet var förhållandevis tillåtande i Stockholm jämfört med andra delar av landet.²² Trots kriminaliseringen var förekomsten av utomäktenskapligt sex inte ovanlig.²³ Läkaren Edvard Welanders skrev i sin bok *De*

¹⁷ Underdånigt betänkande, s. 50 f och 61.

¹⁸ Lennartsson (2001) s. 47 och 52 ff.

¹⁹ Svanström (2000) s. 124; Lundquist (1982) s. 39 f.; Welanders (1904) s. 98 f.

²⁰ Lennartsson (2001) s. 47 och 52–55.

²¹ Svanström (2006) s. 28 f.

²² Svanström (2006) s. 22 f.

²³ Svanström, (2006) s. 31.

veneriska sjukdomarnes historia i Sverige att otukten, d.v.s. utomäktenskapligt sex och prostitution, skedde mer öppet än tidigare vid 1800-talets början.²⁴ Den kommitté som tillsattes av regeringen 1903 för att ta fram en lagstiftning som skulle ersätta reglementeringen kallades reglementeringskommittén. I betänkandet som var resultatet av utredningen resonerade man kring äktenskapets betydelse för könssjukdomar. Man menade att det gick att förklara varför frekvensen av veneriskt sjuka skilde sig åt på olika platser. En orsak ansågs vara äktenskapsåldern, ju senare man ingick äktenskap, desto större var risken att insjukna.²⁵

1800-talet var ett sekel av samhällsförändring. Stockholm växte, industrier etablerades, arbetande kvinnor syntes ute i offentligheten och Stockholmsäktenskap, att leva ihop utan att vara gifta, var en vanlig företeelse. Industrialiseringen var på flera sätt positiv för kvinnans rättsliga ställning då det gav kvinnor större möjlighet att arbeta, tjäna egna pengar och ta plats utanför hemmet. I fabriken utförde kvinnor ofta mindre kvalificerade arbetsuppgifter. Arbetsgivare kunde därmed betala lägre lön till kvinnor vilket gjorde dem till attraktiv arbetskraft.²⁶ Det försatte dem också i en svår ekonomisk situation och många av de kvinnor som började prostituera sig gjorde det för att försörja sig.²⁷

Prostitutionen i Stockholm ägde ofta rum på krogar, värdshus, kaffehus och andra platser där det serverades alkohol. Sådana fanns det gott om i staden.²⁸ Att driva en verksamhet där otukt förekom var brottsligt enligt 1734 års missgärningsbalk. Likaså skulle de kvinnorna som användes i verksamheten straffas.²⁹ Det kan konstateras att detta inte stoppade kvinnor från att bedriva kaffehus och krogar där de anställde unga kvinnor som förutom att servera sina gäster dryck även erbjöd sexuella tjänster.³⁰

²⁴ Welander (1905) s. 231.

²⁵ Underdånigt betänkande, s. 60.

²⁶ Svanström (2000) s. 50 ff.

²⁷ Underdånigt betänkande, s. 75.

²⁸ Welander (1905) s. 231; Hammarberg, Striden om prostitutionen. I Blomberg (red.) *En qvinna läkare! Doktor Karolina Widerström*, s. 297; Svanström (2006) s. 36 f.

²⁹ Welander (1905) s. 237 f.; Underdånigt betänkande, s. 179.

³⁰ Svanström (2006) s. 36.

Syfilis, gonorré och schanker var de veneriska sjukdomar som skapade oro.³¹ Särskilt farlig var syfilis. Gonorré och schanker var inte livshotande men för den som insjuknade i syfilis var döden inte en ovanlig utgång. Något botemedel fanns inte förrän upptäckten av penicillin på 1940-talet. Smittan orsakades främst av sexuellt umgänge. Syfilis kunde dessutom överföras från en gravid kvinna till fostret och genom amning. Syfilis skapade en rädsla att förlora stora delar av befolkningen.³² De veneriskt sjuka vårdades på vårdinrättningar som kallades kurhus. De första kurhusen i Sverige öppnade i slutet av 1700-talet. Riksdagen beslutade år 1815 att det var nödvändigt att göra vården kostnadsfri, den skulle finansieras av en kurhusavgift.³³ Kurhusavgiften ersattes med en allmän sjukvårdsavgift år 1873.³⁴

³¹ Welander (1905) s. 6; Lundquist (1982) s. 30.

³² Svanström (2006), s. 38 ff; Underdånigt betänkande, s. 66.; Welander (1904) s. 6.

³³ Lundquist (1982) s. 61; Underdånigt betänkande s. 120.

³⁴ Underdånigt betänkande, s. 121.

3 Åtgärder

3.1 Tidigt 1800-tal

Makthavarna var överens om att åtgärder behövde vidtas för att bromsa smittspridningen. Redan under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet gjordes insatser för att förhindra smittan av könssjukdomar i Europa. Paris var först med att införa ett system som innebar övervakning och registrering av prostituerade kvinnor. Närliggande länder inspirerades av detta och stiftade liknande lagar.³⁵

Ett hinder på vägen till att minska smittan var den känsliga karaktär som ämnet sex hade. Det pratades sällan om, varken i hemmen eller i skolorna.³⁶ En naturlig följd av detta var att kunskapen om könssjukdomar var bristfällig och att söka vård för en sådan sjukdom var förenat med stor skam. Av ett brev till läkarsällskapet Collegium medicum daterat 1783 framgår att statssekreteraren uppmanade landets präster att upplysa sin församling om könssjukdomarna och vikten av att söka vård. Prästerna var perfekta för uppdraget eftersom de träffade många människor vid sockenstämmor, husförhör, dop och begravningar. I slutet av 1700-talet erbjöd också kringresande läkare landsbygdsborna läkarundersökningar. Detta gjordes på order av landshövdingen men i vissa fall även på läkarnas eget initiativ.³⁷

Läkarorganisationen Collegium medicum grundades på 1600-talet och hade i uppgift att verka för en hög standard inom läkarkåren och motarbeta kvacksalveri. Kvacksalvare kallades den som utövade läkaryrket utan att ha någon medicinsk utbildning. Organisationen blev 1813 det statliga ämbetsverket Sundhetcollegium som motsvarar dagens Socialstyrelse.³⁸ Idén om att göra det möjligt att besiktiga personer som kunde misstänkas bära på smitta, till exempel kvinnor anställda på krogar, värdshus och kaffehus, föddes i slutet av 1700-talet och Collegium medicum lämnade ett förslag om detta till Kungl.

³⁵ Underdånigt betänkande, s. 93.

³⁶ Underdånigt betänkande, s. 113.

³⁷ Welander (1905) s. 112 ff; Underdånigt betänkande, s. 260.

³⁸ Nationalencyklopedin, Collegium medicum.

Maj:t redan 1785. Förslaget ledde dock inte till någon konkret åtgärd.³⁹ Ett rejält krafttag gjordes genom införandet av 1812 års cirkulär angående åtgärder mot den veneriska smittans spridande. Förslaget till cirkuläret lades fram med motiveringen att det var en viktig fråga för hela landet med tanke på dödligheten.⁴⁰

1812 års cirkulär var rikstäckande och utgjorde grunden till efterkommande lagstiftning. Föreskrifterna var könsneutrala och pekade ut vissa samhällsgrupper som förmodades vara farliga i smitthänseende. Eftersom det var en vedertagen uppfattning att smittan spreds på värdshus och krogar skulle bl.a. värdshuspigor undersökas enligt cirkuläret. Även kvinnor som sålde varor på torgen och kvinnor som sökte arbete som ammor skulle besiktigas.⁴¹ Yrkesmän som reste i arbetet var också intressanta och skulle undersökas för att få ett sundhetsbevis innan de kunde få de resehandlingar som behövdes för att röra sig i landet.⁴² Reglerna var som sagt könsneutrala, men i Stockholm riktades uppmärksamheten främst mot kvinnor som var anställda på utskänkingsställen i staden. Polisen gjorde rutinmässiga och storskaliga kontroller av värdshusen, krogarna och ölhusen. I praktiken var det ofta de fattiga, arbetslösa och kringvandrande kvinnorna som blev föremål för besiktning. Polisen hade befogenhet att hämta misstänkta kringvandrande kvinnor till besiktning. Som nämnt gällde cirkuläret flera grupper, men Svanström menar att män som befann sig i samma sociala utsatthet inte drabbades lika hårt.⁴³ Polisen kunde bestämma sig för att de tyckte att en kvinna betedde sig misstänksamt och verkade leva lösaktigt, vilket förstås gjorde risken för godtyckliga utpekanden stor.⁴⁴

3.2 1859 års Stockholmsreglemente

³⁹ Underdånigt betänkande, s. 306; Svanström (2006) s. 40; Welander (1905) s. 117.

⁴⁰ Svanström (2006) s. 40; Welander (1905) s. 117.

⁴¹ Lundquist (1982) s. 57.

⁴² Svanström (2006) s. 40 och 127–128; Welander (1905) s. 117.

⁴³ Svanström (2006) s. 44.

⁴⁴ Svanström (2000) s. 314 f.

Efter cirkulärets tillkomst efterfrågades fler åtgärder i Stockholm då smittan inte avtog. På 1840-talet ökade antalet patienter på Stockholms kurhus drastiskt. Det var tveksamt huruvida de dittills vidtagna åtgärderna hade förbättrat smittläget. Överståthållarämbetet föreslog 1830 ett närmare samarbete mellan läkare och polis vad gällde besiktningarna. Från och med nu skulle polisen assistera genom att eskortera motvilliga personer till besiktning.⁴⁵

De följande åren fortsatte smittan att plåga staden. År 1846 föreslogs att särskilda läkare skulle anställas för att undersöka kvinnor som misstänktes vara smittade. Vidare föreslogs att uppgifter om de kvinnor som visat sig vara behäftade med smitta skulle dokumenteras i ett register. Dessa kvinnor skulle hädanefter uppmanas att minst en gång i veckan inställa sig till besiktning.⁴⁶ Ett förslag som åsyftade ett ändamålsenligt ordnande av besiktningarna av sedeslösa kvinnor, i kombination med övervakning från den s.k. sundhetspolisen lades fram i februari 1859. En särskild besiktningsbyrå skulle öppna för detta ändamål och två läkare skulle sköta besiktningarna. Besiktningsbyrån för prostituerade kvinnor öppnades i juli 1859. 1859 års Stockholmsreglemente var därmed i kraft. Enligt 1 § var det kvinnor som ägnade sig åt ”skörlevnad” som var besiktningsskyldiga.⁴⁷ Sundhetspolisen fick i uppgift att kontrollera stadens prostitution och upprätthålla ordning.⁴⁸

Med 1859 års föreskrifter introducerades särskilda ordningsregler för stadens prostituerade kvinnor. Reglerna hade inte med själva besiktningarna att göra utan handlade om hur kvinnorna fick bete sig och var i staden de fick befinna sig.⁴⁹ Sundhetspolisen skulle se till att reglerna efterföljdes. En del av polisens uppdrag var också att aktivt leta efter kvinnor som möjligen var prostituerade och anmäla dem till byrån. Tanken bakom ordningsreglerna var att förebygga kränkningar av den offentliga anständigheten.⁵⁰ En del av de kvinnor som blev inskrivna lovade dyrt och heligt att de aldrig ägnat sig åt prostitution utan endast hade ont om pengar. En av dessa kvinnor var sömmerskan Ingrid Sofia

⁴⁵ Svanström (2000) s. 136.

⁴⁶ Welander (1905) s. 241 f; Underdånigt betänkande s. 180.

⁴⁷ Welander (1905) s. 248 f.

⁴⁸ Johansson (1913) s. 12.

⁴⁹ Svanström (2006) s. 81 ff.

⁵⁰ Underdånigt betänkande, s. 92–93.

Johansson som i ett brev till sundhetspolisen daterat 1869 beskrev hur hon på väg till sitt arbete blivit antastad av en polis som anklagade henne för skörlevnad. I brevet ber hon om att bli lämnad ifred och hon understryker att hon har ett hederligt arbete.⁵¹ Dessutom kunde medborgarna anmäla kvinnor till sundhetspolisen, en del anmälningar gjordes av sexköparna. I ett brev skrivet av en anonym man 1867 går att läsa hur han anklagar två kvinnor som han köpt sex av för att ha smittat honom och andra unga män med en könssjukdom. I brevet uppmanar han sundhetspolisen att kalla kvinnorna till besiktning.⁵²

I kombination med de särskilda regler som gällde prostituerade träffades dessa kvinnor också av lagstiftningen som gällde försvarslösa invånare. Det var i princip olagligt att vara sysslolös i Sverige och den som inte hade arbete eller bostad och strök runt på gatorna kallades försvarslös. Försvarslösa kunde dömas till tvångsarbete och det var inte ovanligt att prostituerade kvinnor hamnade på sådana anstalter. 1885 ersattes försvarslöshetsstadgorna med lag om lösdrivare som även den tillämpades på prostituerade då de hade ett levnadssätt som kunde skada allmän sedlighet.⁵³

3.3 1875 års Stockholmsreglemente

1859 års Stockholmsreglemente reviderades 1875 och fick namnet ”Föreskrifter rörande uppsigten öfver prostituerade qvinnor i hufvudstaden”, nedan kallat 1875 års Stockholmsreglemente. Prostituerad var enligt 2 § den kvinna som bevisligen utövade skörlevnad som yrke. Detta var första gången ordet prostituerade användes i lagtexten. Första paragrafen inleddes med orden ”För utöfvande af uppsigt och kontroll öfver prostituerade qvinnor...”.⁵⁴ Detta indikerar att föreskrifterna syftade till att utöva nära tillsyn över dessa kvinnor. Besiktningsverksamheten bestod enligt 1 § av en polisiär avdelning och en medicinsk avdelning.⁵⁵

⁵¹ Johansson, Ingrid, Sofia (1869), Stockholms stadsarkiv.

⁵² Anonymt brev (1867) Stockholms stadsarkiv.

⁵³ SOU 1995:15 s. 43; Jfr Söderblom, s. 13.

⁵⁴ Johansson (1913) s. 12.

⁵⁵ Johansson (1913) s. 12.

Av 6 § i 1875 års Stockholmsreglemente framgick de ordningsregler som byråskrivna kvinnor behövde förhålla sig till, dessa hade sedan 1859 blivit fler och mer stränga. Först och främst skulle kvinnorna föra ett tyst och stilla leverne. Vidare var de förbjudna att synas i fönstren, från sin bostad ropa på förbigående eller kalla till sig uppmärksamhet på något annat sätt. De fick inte vistas utomhus efter klockan elva på kvällen och de skulle klä sig enkelt och neutralt.⁵⁶ En anledning bakom kravet på särskilda kläder tros vara att det var viktigt att kunna urskilja de prostituerade från de ärbara kvinnorna som hade finare och mer färgglada kläder.⁵⁷ Kvinnornas rörelsefrihet begränsades också i hög utsträckning. De fick inte röra sig i större sällskap med varandra och inte utan giltig anledning stanna eller tilltala någon på gatan. Dessutom skulle de underrätta Besiktningsbyrån varje gång de reste från Stockholm.⁵⁸ I Stockholms stadsarkiv finns en förteckning från 1883 över platser där prostituerade inte fick befinna sig utfärdad av kommissarie Lindgren. Efter ett antal uppräknade gator följer en uppmaning om att prostituerade ska vistas på rätt trottoar, nämligen den vänstra.⁵⁹ Reglerna var minst sagt detaljerade. På vissa platser fick kvinnorna inte ens synas. De skulle hållas under konstant uppsikt och reglerna innebar att det blev svårare för dem att locka till sig kunder.⁶⁰

Den svåra arbetsmarknaden för kvinnor, framför allt den låga lönen, tvingade många kvinnor att sälja sig för att kunna äta sig mätta och försörja eventuella barn.⁶¹ För den kvinna som ville lämna staden för att komma ur prostitutionen och börja om på nytt ställde 1875 års Stockholmsreglemente till det. Kvinnorna behövde enligt 4 § lämna över sitt prästbevis till Besiktningsbyrån vid inskrivningen. Prästbeviset användes vanligtvis som en identifikationshandling. Besiktningsbyrån försåg kvinnorna med en besiktningsbok som de fick bruka som personbevis. I besiktningsboken fanns 1875 års Stockholmsreglemente tryckt. Där fanns också kvinnans personuppgifter och information om hennes hälsa. Att behöva visa upp besiktningsboken innebar svårigheter att

⁵⁶ Johansson (1913) s. 13 f.

⁵⁷ Svanström (2006) s. 82.

⁵⁸ Johansson (1913) s. 13 f.

⁵⁹ Polisens prostitutionsavdelning (1883) Stockholms stadsarkiv.

⁶⁰ Svanström (2006) s. 81.

⁶¹ Underdånigt betänkande, s. 75.

hitta andra sysselsättningar.⁶² Livet var inte lätt för den kvinna som blivit byråskriven, det var en stämpel som satte sig hårt. En kvinna som en gång prostituerat sig riskerade att aldrig ta sig ur det.⁶³

3.4 Besiktningarna

Kvinnornas behandling vid Besiktningsbyrån beskrivs av Svanström som degraderande och förnedrande. Det började innan de anlät till Besiktningsbyrån. Det var ett allmänt folknöje för stadens invånare att håna kvinnorna på deras väg genom staden mot byrån. Väl framme utfördes den gynekologiska undersökningen i en besiktningslokal. Lokalen var liten, luktade illa och under kalla vinterdagar var det endast några plusgrader varmt. Registreringen var noggrann, alla inskrivna kvinnor hade ett eget nummer som också fanns på hennes besiktningsbok. Ett spekulum användes för att undersöka kvinnorna, om en kvinna visat sig vara sjuk var det viktigt att instrumentet rengjordes. Det fanns dock kritiker som menade att undersökningarna riskerade orsaka smitta mellan kvinnorna genom användning av instrument som inte blivit rengjorda.⁶⁴

3.5 Andra besiktningskyldiga

Det var inte enbart prostituerade kvinnor som underställdes obligatoriska läkarbesiktningar. 1812 års cirkulär gällde som redan nämnts både män och kvinnor som med anledning av sitt yrke eller levnadssätt ansågs utgöra riskfaktorer.⁶⁵ Reglementeringskommitténs betänkande bekräftade dock att fokus främst låg på de prostituerade kvinnorna. Kommittén framförde att det fanns tvångsåtgärder av olika slag för olika samhällsgrupper men att reglerna som gällde de prostituerade var de ojämförligen viktigaste, och i princip den enda form av tvångslagstiftning som användes vid tiden för utredningen.⁶⁶

⁶² Svanström (2006) s. 87.

⁶³ Jfr Svanström (2006); Underdånigt betänkande s. 190.

⁶⁴ Svanström (2006) s. 98 ff.

⁶⁵ Underdånigt betänkande, s. 91 f och 324 ff.

⁶⁶ Underdånigt betänkande, s. 305.

Läkaren Edvard Welander var en av reglementeringens främsta förespråkare.⁶⁷ Han beskrev i *Blad ur prostitutionens historia* att det på 1830-talet beslöts att garnisonerade trupper i Stockholm skulle besiktigas en gång i veckan och att det kan ha haft positiva konsekvenser i smitthänseende. Welander underströk dock att det var positivt för truppen och för den enskilde mannen, som tack vare undersökningen kunde få den vård han behövde. Det kan tolkas som att Welander främst såg besiktningarna som viktiga för den som undersöktes, eftersom denne förstås hade ett intresse av att få nödvändig vård.⁶⁸

⁶⁷ Hammarberg, Striden om prostitutionen. I Blomberg (red.) *En qvinna läkare! Doktor Karolina Widerström*, s. 304.

⁶⁸ Welander (1904), *Blad ur prostitutionens historia*.

4 Bakomliggande motiv

4.1 Folkhälsan och läkarnas auktoritet

Grunden till reglementeringens utformning var övertygelsen om att prostituerade kvinnor utgjorde den huvudsakliga källan till de smittsamma könssjukdomarna. För att förebygga smittan var det därmed av vikt att hindra prostituerade kvinnor från att utöva sin verksamhet medan de var sjuka. Eftersom det inte gick att lita på att sjuka kvinnor på eget initiativ avstod från sexuellt umgänge och sökte vård var det nödvändigt att kalla dem till regelbundna läkarundersökningar. För att veta vem som skulle undersökas behövde dessa kvinnor kartläggas och registreras.⁶⁹

Att lagstiftarens önskan var att skydda befolkningen från sjukdomar finns ingen anledning att ifrågasätta. Varför man valde att göra det genom reglementering är desto mer intressant. Vid utformandet av stadens föreskrifter hade naturligtvis experterna på ämnet, läkarna, stort inflytande. Det hade sannolikt betydelse att både läkarna och politikerna var framgångsrika män som förmodligen hade svårt att sätta sig in i den prostituerade kvinnans utsatta situation. Karolina Widerström tog läkarexamen 1888 och blev därmed Sveriges första kvinnliga läkare. Vid den tidpunkten hade många år passerat sedan de första föreskrifterna infördes.⁷⁰ Widerström var en av dem som senare argumenterade för att avskaffa reglementeringen. Vid ett av Läkarsällskapets möten år 1902 framförde hon att stävjandet av könssjukdomar och prostitution kunde bedrivas på andra sätt, bl.a. genom utbildning, frivillig vård och bättre ekonomiska förutsättningar för kvinnor. Hon underströk även att männen som köpte kvinnor bar ett minst lika stort ansvar för sjukdomarna som kvinnorna. Widerström hade ett fåtal kollegor med sig, men de flesta av Läkarsällskapets medlemmar var för reglementeringen.⁷¹

⁶⁹ Underdånigt betänkande, s. 92 f.

⁷⁰ Öberg, En pionjär tar plats. I Blomberg (red.) *En kvinna läkare! Doktor Karolina Widerström*, s. 13.

⁷¹ Hammarberg, Striden om prostitutionen. I Blomberg (red.) *En kvinna läkare! Doktor Karolina Widerström*, s. 304–306.

Det fanns fler som kritiserade reglementeringen under slutet av 1800- och början av 1900-talet, både män och kvinnor. Svenska Federationen bildades 1878 och var en svensk förgrening av en brittisk organisation som arbetade mot reglementering av prostituerade. Federationen argumenterade för att reglementeringen legitimerade prostitution och att det inte fanns något stöd för att systemet gjorde någon nytta för folkhälsan. År 1889 tog Överståthållarämbetet emot en petition från Federationen där de bad om att reglementeringen skulle avskaffas. Förslaget skickades vidare på remiss till Svenska Läkaresällskapet. Läkaresällskapets kommitté som utredde saken bestod av fem män och en kvinna, bl.a. Edvard Welander. Deras svar baserades på gamla slutsatser från tidigare utredningar – nämligen att reglementeringen behövde vara kvar då det var viktigt ur samhällshygienisk synpunkt att prostituerade undersöktes. Ada Nilsson, en yngre kollega till Widerström, beskrev hur hon upplevde att många blint lyssnade på vad den respekterade Edvard Welander hade att säga om prostitutionen och könssjukdomarna.⁷²

4.2 Den manliga driften och dess faror

Att sexualdriften var större hos män än hos kvinnor var den vedertagna uppfattningen under 1800-talet. Kvinnlig sexualitet och behovet av att få den tillfredsställd förnekades inte, men kvinnors begär uppfattades som svagare än mäns.⁷³ Reglementeringskommittén hävdade i sitt betänkande att mäns starka sexuella begär var en av de främsta orsakerna till prostitutionens existens eftersom det ledde till en hög efterfrågan på lösa sexuella förbindelser.⁷⁴ Läkaren Anton Nyström (1842–1931) menade vidare att det var lättare för kvinnor att leva i sexuell avhållsamhet.⁷⁵ Kvinnor förväntades vara oskulder vid giftermålet medan det var naturligt för män att ha sex, särskilt före äktenskapet.⁷⁶ Uppfattningen om att män inte kunde kontrollera sitt begär gav

⁷² Hammarberg, striden om prostitutionen. I Blomberg (red.) *En kvinna läkare! Doktor Karolina Widerström* s. 301–304.

⁷³ Rydström, Tjeder, s. 83; Hammarberg, Trettio år som sexualupplysare. I Blomberg (red.) *En kvinna läkare! Doktor Karolina Widerström*, s. 274.

⁷⁴ Underdånigt betänkande, s. 74.

⁷⁵ Lennartsson (2001) s. 97.

⁷⁶ Rydström, Tjeder (2021) s. 85 f; Levin (1989) s. 56 f; Wistrand (1843) s. 55.

dem möjlighet att undgå ansvar för sina handlingar eftersom de inte klandrades för denna kroppsliga funktion. Det fanns teorier om att det kunde vara hälsofarligt för män att försöka tygla sitt begär. Män som avhöll sig från sex trodde man kunde drabbas av obehag som smärtor i kroppen, huvudvärk, oro, nedstämdhet och sömnsvårigheter.⁷⁷ Från kyrkan spreds samtidigt budskapet att onani var skadligt. Med detta i åtanke framstod det inte som ett rimligt alternativ att försöka hindra män från att få sexuell tillfredsställelse eller att förebrå dem för att de köpte sexuella tjänster.⁷⁸

Något som kunde göras åt denna situation var däremot att erbjuda männen riskfritt sexuellt umgänge i form av osmittade prostituerade kvinnor. Den som var av denna åsikt betraktade prostitutionen som något som i sig var oönskat men nödvändigt. Prostitutionen benämndes därför som ett ”nödvändigt ont”.⁷⁹ Lösaktigheten var osedlig och oönskad, men staten accepterade att det var tvunget att ske under förutsättning att kvinnorna var friska. Förslaget om att bordeller skulle bedrivas i statlig regi för att isolera det utomäktenskapliga sexuella umgänget till en plats och därmed hindra den allra starkaste sexuella driften att skapa oreda och smitta i samhället är ett tydligt exempel på denna ståndpunkt. Läkaren August Timoleon Wistrand (1807–1866) förespråkade offentliga bordeller och menade att det skulle minska risken för våldtäkt. Bordellerna var enligt honom ”Den grofkorniga könsdriftens afloppskanal”.⁸⁰ Han argumenterade för att det var den hemliga prostitutionen som skadade samhället, och att ett bättre alternativ var att den fick pågå öppet på bordeller. Wistrand hänvisade till den franske läkaren Alexandre Parent du Chatalet som ofta kallas reglementeringens fader.⁸¹ Chatalet hävdade att kvinnor som annars hade förblivit goda och rena riskerade att drabbas av männen om offentliga bordeller inte fanns.⁸²

4.3 Familjen, äktenskapet och de ärbara

⁷⁷ Lennartsson (2001) s. 96 ff; Söderblom (1992) s. 176 f; Wistrand (1843) s. 58.

⁷⁸ Levin (1989) s. 54; Tjeder, Rydström (2021) s. 86; Hammarberg, Trettio år som sexualupplysare. I Blomberg (red.) *En kvinna läkare! Doktor Karolina Widerström*, s. 284.

⁷⁹ Underdånigt betänkande, s. 74.

⁸⁰ Wistrand (1843) s. 56.

⁸¹ Svanström (2006) s. 79.

⁸² Wistrand (1843) s. 56; Jfr Tjeder, Rydström (2021) s. 85.

kvinnorna

Trots framväxten av liberala idéer om individens frihet och rätt att leva självständigt var familjen och äktenskapet idealet.⁸³ Som ovan nämnts var utom-äktenskapligt sex vanligt förekommande och många valde att leva i stockholmsäktenskap, men äktenskapet var fortsatt en viktig institution. Det fanns en övertygelse om att äktenskap var avgörande för samhällets stabilitet och välstånd. Läkaren och folkbildaren Anton Nyström (1842–1931) skrev 1885 att kärlek utan äktenskap var mot naturens ordning och innebar skada för individernas och samhällets lugn, hälsa och lycka. Han menade att äktenskapet var den bästa levnadsformen, bl.a. på grund av att män och kvinnors olikheter kompletterade varandra.⁸⁴ Kvinnor var underordnade männen i fråga om förstånd och handlingskraft, medan män var underordnade kvinnor vad gällde till känslolivet. Detta hade enligt Nyström fastställts som en naturlag.⁸⁵

Det fanns ytterligare en oro vad gällde äktenskapets bestånd. Den bestod i en rädsla för att den ostopptbara manliga driften skulle gå ut över familjen, och andras döttrar och fruar. Eftersom männens begär inte gick att stoppa riskerade gifta kvinnor att bli offer för sin makes aggressiva lust. För att minimera denna risk utgjorde prostituerade kvinnor ett hjälpmedel.⁸⁶ Både män och kvinnor var skyddsvärda på olika sätt, men skyddet gavs på bekostnad av de prostituerade kvinnorna. Den prostituerade kvinnan placerades mellan den obehärskade mannen och hans ärbara hustru och andra oskyldiga kvinnor. Något som illustrerar detta är förbudet för prostituerade att klä sig i uppseendeväckande klädsel enligt 1875 års Stockholmsreglemente. Att missta en hederlig kvinna för en prostituerad var något man ville undvika.⁸⁷

4.4 Sedlighet och moral

⁸³ Jfr Svanström (2006) s. 75.

⁸⁴ Nyström (1885) s. 10.

⁸⁵ Nyström (1885) s. 15.

⁸⁶ Rydström, Tjeder (2021) s. 85; Wistrand (1843) s. 54 f.

⁸⁷ Svanström (2006) s. 82.

Vid sidan av reglementeringens sanitära betydelse fanns också en moralisk och juridisk sådan.⁸⁸ Från myndigheternas perspektiv var prostitutionen inte önskvärd, utan en skamfläck som smutsade ner staden. Eftersom det inte fanns något hopp om att bli av med otukten uppstod ett behov av att dölja den så gott det gick. Detta innebar att de sedeslösa kvinnorna helst inte skulle synas i offentligheten. För detta ändamål användes polisiär kontroll.⁸⁹ Polisen hade i uppgift att se till att de prostituerade följde ordningsreglerna och inte väckte anstöt. I reglementeringskommitténs betänkande nämns viljan att skydda den offentliga anständigheten ett flertal gånger.⁹⁰

Läkaren Pehr Axel Levin (1821–1891) ansåg att det var den synliga gatuprostitutionen som utgjorde det verkliga hotet. Enligt honom var det viktigt att staten tog kontroll över den osedlighet som plågade Stockholm. Levin visste dock att prostitutionen inte gick att utplåna med tanke på mäns sexualdrift. Han argumenterade för att det fanns en skyldighet för samhället att i möjligaste mån skydda samhället från de lössläppta kvinnorna och den osedlighet de förde med sig.⁹¹

⁸⁸ Hammarberg, Striden om prostitutionen. I Blomberg (red.) *En kvinna läkare! Doktor Karolina Widerström*, s. 305.

⁸⁹ Se avsnitt 3.3.

⁹⁰ Underdånigt betänkande, s. 74 och 191.

⁹¹ Svanström (2006) s. 14.

5 Analys och slutsats

5.1 Inledning

I denna avslutande del av uppsatsen analyseras det som redovisats ovan. Frågan om vilka skyddsintressen som prioriterades vid införandet av reglementeringssystemet besvaras med utgångspunkt i beskrivningen av skyddsintressen i avsnitt 1.6. Det genusrättsliga perspektivet appliceras också i analysen. Kapitlet avslutas med en slutsats där de viktigaste resultaten av undersökningen redovisas.

5.2 Analys

5.2.1 Hälsa

Det kan konstateras att det huvudsakliga och uttalade skyddsintresset vid reglementeringens införande var medborgarnas liv och hälsa. Lagstiftaren avsåg att bromsa spridningen av könssjukdomar. Reglementeringens utformning väcker dock frågan om *vems* hälsa som skulle värnas om, och till vilket pris. Flera framstående läkare påstod att de prostituerade i betydande omfattning bidrog till könssjukdomarnas utbredning. Eftersom läkarna hade mest kunskap på området vägde deras åsikter tungt när Överståthållarämbetet arbetade med att ta fram lämpliga åtgärder. Någon redogörelse för hur man kunde vara så övertygad om att de prostituerade var den huvudsakliga källan till smitta, har jag inte hittat. Det är en slutsats som drogs tidigt i kampen mot könssjukdomarna och som sällan ifrågasattes.

Undersökningen visar att tvångsåtgärder användes mot fler grupper. Emellertid var de strängaste och mest inskränkande reglerna riktade mot de prostituerade kvinnorna. Själva undersökningen var i sig en kränkande upplevelse för kvinnorna och de hånades offentligt. Det går också att se en skillnad vad gäller syftet med undersökningarna. För den prostituerade kvinnan var läkarundersökningen till för att hon vid påvisad sjukdom skulle kunna vårdas på kurhus och hindras från att utöva sin verksamhet till dess hon blivit frisk igen.

Systemet användes således för att kvinnorna inte skulle smitta andra. Samtidigt förelåg naturligtvis en risk för att den prostituerade kvinnan skulle bli smittad av en man som köpte en sexuell tjänst av henne. Trots detta vidtogs inga åtgärder mot sexköparna i syfte att skydda kvinnorna. Enligt min uppfattning är det ingenting som antyder att det var kvinnornas hälsa som skulle skyddas genom de obligatoriska läkarbesöken. Målsättningen var helt enkelt att de inte skulle smitta andra. Det var sexköparnas hälsa som var skyddsvärd. För detta betalade kvinnorna ett högt pris. Risker att sexköparen skulle smitta en prostituerad kvinna uppmärksammades inte.

5.2.2 Prostitution som samhällsfunktion

En slutsats som kan dras av utredningen är att myndigheterna inte helhjärtat ville att prostitutionen skulle upphöra. Prostitution benämndes ofta som ett nödvändigt ont. Med detta menade man att trots att prostitutionen innebar en osedlighet som i grunden inte var önskvärd, var det en självklar och nödvändig del av samhället. Den starka övertygelsen om mannens behov av sexuell tillfredsställelse resulterade i att prostitution betraktades som oundviklig. Det var dock ett problem att könssjukdomar spreds genom prostitutionen. Trots detta fördes inte någon diskussion om att man kunde försöka stoppa prostitutionen och på så sätt få bukt med könssjukdomarna. Det ansågs inte vara realistiskt. Myndigheterna kom däremot med en annan lösning, nämligen att försöka se till att män som köpte sex inte blev smittade av könssjukdomar. Att prostitution beskrevs som ett nödvändigt ont visar också att det inte var något staten ville bli av med. Mot bakgrund av detta anser jag att det går att argumentera för att reglementeringen från statens sida innebar ett erkännande av prostitutionen som yrke och samhällsfunktion.

För att förstå dessa tankegångar kan ett genusrättsligt perspektiv användas. Det är tydligt att framtagandet av reglementeringens föreskrifter gjorts utifrån ett manligt perspektiv. Det var mannens intressen som skulle tillvaratas och deras sexuella lust bejakas. Ogifta mäns anseende försämrades inte av deras sexualdrift, medan ogifta kvinnor belönades för sin oskuld. Någon hänsyn till hur de prostituerade kvinnorna skulle påverkas av åtgärderna togs inte. Enligt

min mening är reglementeringen ett exempel på hur djupt rotade föreställningar om män och kvinnor påverkat lagstiftningen och hur könsmaktsordningen drabbar kvinnor som underställs männen.

5.2.3 Rätt sorts kvinnor

Det gjordes en tydlig åtskillnad på kvinnor och kvinnor. De prostituerade tillhörde samhällets bottenskikt medan gifta kvinnor och oskulder var den bättre sortens kvinnor. Kvinnans främsta uppgift enligt tidens normer var att vara en god hustru till sin man och mor till sina barn. Detta ansågs skapa stabilitet både i hemmet och i offentligheten. Äktenskapet var en viktig byggsten i det ideala samhället och behövde därför skyddas.

Det fanns en önskan om att skydda s.k. ärbara kvinnor från att sammanblandas med de prostituerade. Dels gifta kvinnor, dels oskulder. Mäns sexuella lust kunde resultera i våld och aggressivitet. Även detta ville man skydda ärbara kvinnor från. Det var inte ett alternativ för männen att hålla tillbaka sitt begär eller att tillfredsställa sig själva, eftersom det påstods finnas faror med detta. Ett alternativt sätt för män att få utlopp för sitt begär behövdes. Hos de prostituerade kvinnorna kunde dessa män tillfredsställa sina behov utan att det gick ut över någon ärbar kvinna. Att de prostituerade utsattes för våld var tydligen inte något större bekymmer. Enligt min åsikt var inte allas välmående viktigt i sammanhanget utan vissa kunde offras för att värna om mer skyddsvärda personer. Detta menar jag avslöjar en syn på kvinnorna som uppdelade i skyddsvärda respektive icke skyddsvärda.

5.2.4 Offentlig anständighet

Att sälja sex har aldrig varit olagligt i Sverige, och inte förrän 1999 kriminaliserades köp av sexuell tjänst. Däremot var utomäktenskapligt sex olagligt till och med 1864 och otrohet var straffbart till och med 1937.⁹² De utgjorde s.k. sedlighetsbrott och ämnade att skydda sedligheten. Uppenbarligen inne-

⁹² Se avsnitt 2.2.

bar prostitution att dessa brott begicks. Reglementeringens tillämpning förutsatte att prostitution förekom. Trots detta har jag inte sett att denna kontradiktion belystes när reglementeringens bestämmelser kom till.

I debatten om sedlighet och moral låg fokus på den generella anständigheten i staden. Frågan om hur moraliskt det var att köpa kvinnors kroppar för sin egen njutnings skull nämndes inte. Jag har inte sett att myndigheterna förde en diskussion om att prostitutionen innebar ett utnyttjande av kvinnor som accepterades genom reglementeringen. Det fördes inte på tal att prostituerade befann sig i en utsatt situation och behövde skydd. I stället var det dessa kvinnor som var omoraliska och osedliga. Möjligen drogs slutsatsen att kvinnorna själva valt ett liv i prostitution och därför fick stå sitt kast. En uppenbar dubbelmoral visar sig här, eftersom reglementeringen officiellt legitimerade prostitution. Inte förrän arbetet med att ta fram nya sätt att kontrollera könssjukdomarna och därmed avskaffa reglementeringen blev sådana resonemang vanligare.

En fråga som uppstår kring reglementeringen är hur ordningsreglerna som hörde till föreskrifterna syftade till att skydda befolkningen från könssjukdomar. En teori är att de skulle hindra kvinnorna från att locka till sig kunder. Jag tvivlar dock på att det var särskilt effektivt. Den man som ville köpa en kvinna visste antagligen var han skulle leta. Varför var det så viktigt att kvinnorna inte skulle synas på vissa gator och torg, tilltala människor eller synas i sina lägenhetsfönster? Förklaringen är enligt min mening att målet var att städa bort den oanständighet som de prostituerades närvaro ansågs ge upphov till. Samtidigt som staten underlättade för sexköparna genom att erbjuda osmittade kvinnor, försvårades prostituerades liv i staden. Vanligt folk som inte ägnade sig åt sådan otukt skulle inte behöva bli exponerade för de fallna kvinnorna. En av de problematiska aspekterna med prostitutionen var enligt lagstiftaren att det påverkade hederliga medborgare. Det lades inte någon vikt vid att prostitutionen kunde vara skadlig för den enskilda kvinnan.

5.3 Slutsats

Den snabba spridningen av könssjukdomar tvingade Stockholms makthavare att införa särskilda föreskrifter i syfte att motarbeta smittan. Främst fanns ett intresse av att skydda befolkningens liv och hälsa. Enligt min analys var allas hälsa dock inte lika viktig. Prostituerade kvinnor blev föremål för stränga regler som innebar regelbundna läkarundersökningar och en lång lista ordningsregler att förhålla sig till när de vistades ute i offentligheten. Dessa regler var inte till nytta för de prostituerade utan för resten av befolkningen, främst sexköparna och andra s.k. hederliga medborgare. Sexköparna försågs med ett bättre skydd mot könssjukdomar och kunde därmed fortsätta att köpa sex. Eftersom prostituerade inte fick vistas på vissa allmänna platser skyddades stadens invånare från den kränkning av anständigheten som prostituerade kvinnors närvaro innebar. Detta skedde på bekostnad av de prostituerades rörelsefrihet. Denna redan utsatta grupp fick en tillvaro som präglades av tvångsåtgärder, skuld, skam och kontroll. Slutsatsen är att skyddsintressena som fanns i åtanke var sexköparens hälsa, äktenskapet, ärbara kvinnor och offentlig anständighet.

Källförteckning

KÄLLOR

Författningar

Föreskrifter, rörande uppsikten öfver prostituerade kvinnor i hufvudstaden, af öfverståthållarämbetet meddelade den 2 juni 1875 [cit. 1875 års Stockholmsreglemente].

Kungl. cirkuläret den 10 juni 1812 till samtliga landshöfdingar, angående åtgärder till förekommande af veneriska smittans spridande [cit. 1812 års cirkulär].

Stadgar och föreskrifter till förekommande af den veneriska smittans utbredande i hufvudstaden meddelade den 15 april 1859 [cit. 1859 års Stockholmsreglemente].

Offentligt tryck

Underdånigt betänkande angående åtgärder för motarbetande af e smittosamma könssjukdomarnas spridning; afgivet af den af Kungl. Maj:t den 6 nov. 1903 för ändamålet tillsatta kommittén, vol. 1–4 ink. Bilagor, Stockholm, 1910 [cit. Underdånigt betänkande].

SOU 1995:15 Könshandeln.

SOU 2010:49 Förbud mot köp av sexuell tjänst: En utvärdering 1999–2008.

LITTERATUR

Asp, Petter, Jareborg, Nils och Ulväng, Magnus (2013), *Kriminalrättens grunder*, 2 uppl., Iustus förlag, Uppsala.

Hammarberg, Striden om prostitutionen. I Blomberg, Eva (red.) (2021), *En kvinna läkare! Doktor Karolina Widerström*, s. 297–326, Appell förlag, Stockholm.

Hatje, Sociala reformer för framtiden. I Blomberg, Eva (red.) (2021), *En qvinna läkare! Doktor Karolina Widerström*, s. 241–266, Appell förlag, Stockholm.

Hatje, Trettio år som sexualupplysare. I Blomberg, Eva (red.) (2021), *En qvinna läkare! Doktor Karolina Widerström*, s. 267–296.

Hirdman, Yvonne (1988), 'Genussystemet – teoretiska funderingar kring kvinnors sociala underordning'.

Johansson, J.E (1913), *Reglementeringen i Stockholm*, Wahlström och Wistrand, Stockholm.

Lennartsson, Rebecka (2001), *Malaria urbana – Om byråflickan Anna Johannedotter och prostitutionen i Stockholm kring 1900*, Symposion.

Levin, Hjärdis (1989), *Testiklarnas herravälde: sexualmoralens historia*, 2., utvidgade uppl., Natur och kultur, Stockholm.

Liinason, Mia, 'Vad är genus', *Socialmedicinsk tidskrift* 3/2008, s. 260–265.

Lundquist, Tommie (1982), *Den disciplinerade dubbelmoralen: studier i den reglementerade prostitutionens historia i Sverige 1859–1918*, Historiska inst., Univ, Göteborg.

Musson, Anthony och Stebbings, Chantal (2012), *Making legal history: Approaches and Methodologies*, Cambridge University Press.

Nyström, Anton (1885), *Om äktenskapet, pauperismen och prostitutionen en medicinsk social undersökning*, Stockholm.

Rydström, Jens och Tjeder, David (2021), *Kvinnor, män och alla Andra – En svensk genushistoria*, 2 uppl., Studentlitteratur, Lund.

Sandgren, Claes (2018), *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod och argumentation*, 4 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm.

Svanström, Yvonne (2000), *Policing Public Women: The Regulation of Prostitution in Stockholm 1812-1880*, Atlas Akademi, Stockholm.

Svanström, Yvonne (2006), *Offentliga kvinnor prostitution i Sverige 1812–1918*, Ordfront, Stockholm.

Svensson, Eva-Maria, Genusrättsvetenskap och juridiska metoder. I Nääv, Maria och Zamboni, Mauro (red.) (2018), *Juridisk metodlära*, s. 275–314, Studentlitteratur, Lund.

Söderblom, Tomas (1992), *Horan och batongen prostitution och repression i folkhemmet*, Gidlunds Bokförlag, Stockholm.

Wahlström, Lydia, (1933), *Den svenska kvinnorörelsen historisk översikt*, P.A Nordstedt & söners förlag, Stockholm.

Welander, Edvard (1905), *Bidrag till de veneriska sjukdomarnes historia i Sverige*, 2 tillökade uppl., Wilhelm Billes Bokförlag, Stockholm.

Wistrand, August, Timoleon (1843), *Några drag ur bordellväsendets historia: och osedlighetens förhållande i åtskilliga europeiska samhällen förr och nu*.

Öberg, En pionjär tar plats. I Blomberg, Eva (red.) (2021), *En kvinna läkare! Doktor Karolina Widerström*, s. 13–44.

ÖVRIGT

Anonymt brev (1867) Stockholms stadsarkiv, tillgänglig på <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/19048> , besökt 2024-05-17. [cit. Anonymt brev (1867) Stockholms stadsarkiv].

Dokument från Stockholms prostitutionsavdelning, Kommissarie Lindgren (1883) Stockholms stadsarkiv, tillgänglig på <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/20323> , besökt 2024-05-17. [cit Polisens prostitutionsavdelning (1883) Stockholms stadsarkiv].

Johansson, Ingrid, Sofia (1869), Stockholms stadsarkiv, tillgänglig på <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/19749> , besökt 2024-05-17. [cit. Johansson, Ingrid, Sofia (1869), Stockholms stadsarkiv].

Nationalencyklopedin, Collegium medicum, tillgänglig på <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/collegium-medicum> , besökt 2024-04-05.

Nationalencyklopedin, prostitution, tillgänglig på <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/prostitution> , besökt 2024-05-20.

Nationalencyklopedin, reglemente, tillgänglig på <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/reglemente> , besökt 2024-05-20.

Nationalencyklopedin, reglementerad prostitution, tillgänglig på <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/reglementerad-prostitution> , besökt 2024-05-20.

Nationalencyklopedin, överståthållarämbete, tillgänglig på <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/%C3%B6verst%C3%A5th%C3%A5llar%C3%A4mbetet> , besökt 2024-05-20.

Welander, Edvard (1904), *Blad ur prostitutionens historia i Sverige*, Hugo Gebers förlag, Stockholm, tillgänglig på <https://arkivkopia.se/sak/runeberg-ewbuph> , besökt 2024-05-01. [cit. Welander (1904), *Blad ur prostitutionens historia*].